

DUJAM BALISTRILIĆ, JEDINI MARULIĆEV MECENA

UDK: 929 Balistrilić, D.
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 24. VI. 2001.

Akademik MIRKO TOMASOVIĆ
Cvijete Zuzorić 5
10000 Zagreb, HR

*U članku se analizira uloga Dujma Balistrilića,
splitskog kanonika na književni opus Marka Marulića.*

U literaturi o Marku Maruliću vrlo se često spominje njegov kum don Dujam Balistrilić. Tri su razloga za to: prvi i najvažniji je što je Marulić njemu posvetio *Juditu*, drugi što je na njegov nagovor i trošak preveo na hrvatski *De imitatione Christi* i treći što je bio njegovim gostom za boravka na otoku Šolti, odakle je splitskim prijateljima uputio poslanicu u elegijskim distisima, naslovljenu na Franu Božičevića. Tri su, dakle, Marulićeva znamenita književna teksta izravnije ili neizravnije povezana s tim kanonikom, koji je od 1482. do 1506. obnašao dužnost primicerija u splitskomu metropolitanskom kaptolu. Unatoč njegovoj razvidnoj ulozi u postanju rečenih tekstova i ulozi koju je općenito imao u splitskomu humanističkom i crkvenom djelovanju za vrijeme primicerijata, međutim, o Dujmu se Balistriliću malo zna. Utvrđeni su samo primarni, uglavnom oskudni podatci iz njegove biografije.¹

Rodio se i umro u Splitu. Nisu pronađeni dokumenti kada je to točno bilo. Dade se zaključiti da je barem jedno desetljeće stariji od Marka Marulića (1450.-1524.), te da je umro u sukladnom vremenu

prije njega (ne spominje se u dokumentima poslije 1506.). Otac mu se zvao Petar Zlosinović, a izrađivao je tzv. baliste za bacanje kamena i užarene smole po neprijateljima. Po zvanju balistarija njegovi su potomci dobili nadimak Balistić, Balistrić, Balistrilić, Balistririć. U latinskim spisima navodi se kao Doymus Petri de Balistis, a mi ćemo ga zvati onako kao njegovo kumče, tj. don Dujam Balistrilić, kojemu se u proslavu *Judite* obraća i kao “počtovanom u Isukarstu popu i parmanciru splickomu”. Latinski naziv za treću čast po hijerarhiji u kanoničkomu splitskom zboru (arhiđakoni, arhiprezbiteri, primiceriji), primicerius, pohrvaćivao se na razne načine: premancer, prmancer, primancir, primancijer, priminicir, prvocir. Rabljena je i prevedenica prvopivalac,² jer su takvi dostojanstvenici predvodili pjevanje za bogoslužja u katedrali; bili su i neka vrsta nadstojnikâ zbora, brinuli se za izobrazbu subđakona i đakona te druge poslove unutar kaptola. Po don Dujmu se vidi da su uživali ugled i povjerenje svojih kolega i nadbiskupa. Rabbit ćemo također Marulićev izbor iz oslovljavanja: p(a)rmancir.

Arhivski spisi (Archivium Capituli Spalatensis) pokazuju da je don Dujam vrlo aktivan i poduzetan “pravopivalac” splitske katedrale. Iste godine kad je nastupio u službu, 1482., vlastoručno je napisao uredbu nadbiskupa Bartolomea Averoldija o vladanju kanoničkoga zbora; sudjeluje 1487. i 1506. u izradbi imovnika riznice, 1501. u njegovoj reviziji; g. 1495. kanonici ga biraju u odbor za vođenje parnice protiv istog Averoldija; unatoč tome 1501. postaje nadbiskupov vikar. Rektor je dviju splitskih crkava, sv. Martina (de Colonia) i sv. Jakova (de Colonia), a potonja se nalazila u blizini današnje palače Milesi, gdje je sada smješten Zavod za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, u kojem se održavaju znanstveni programi za Marulićevih dana u Splitu. Čini se da je bio dobro materijano zbrinut, jer je ubirao prihode i od crkvice sv. Jeronima na Marjanu.³ Za njegova “mandata” kolega mu je kanonik Juraj Marulić, po svemu sudeći Markov rođak, s kojim je don Dujam u istom odboru u parnici s nadbiskupom, a biran je zbog iskustva u parničkim poslovima.⁴ Marko je dobro, očevidno, upoznat s predmetom parnice i na strani je splitskog kaptola, što je i pjesnički očitovao u zajedljivom

epigramu *In Dominum Bartholomeum Averoldum, episcopum Spalatensem*.⁵ Dujam Balistrilić je, kako se iz tih činjenica dade zaključiti, višestranu povezan s plemićkom obitelji Marulića. Posjedovao je na otoku Šolti poljsko imanje s kućicom uz more, zdencem i kapelicom, u uvali Nečujam, u kojoj su u rimsko doba nicali *villae rusticae*.⁶ Tu se povlačio u pobožnu osamu, a neko vrijeme, vjerojatno na samom kraju XV. stoljeća, ugostio je u nečujamskom boravištu Marka Marulića. No, njegov prvi životopisac, prijatelj i poklonik Frano Božičević Natalis tu zgodu humanistički je ukrasio hagiografskom interpretacijom, po kojoj je Markov odlazak kod kuma Balistrilića na Šoltu dobio isključivo duhovno, isposničko značenje: “Quo veluti a mundi hujus blandissimis illecebris, et asperrimis anfractibus ad securum tranquillitatis portum se contulerat. Ibi in monasterio quodam Divi Petri Vallis Surdae sic appellate per biennium moratus...”⁷ Taj samostan nije uopće postojao, a Marko je Marulić prihvatio poziv splitskoga “parmanicira” da u otočkoj izdvojenosti i ladanjskom ozračju, što je uostalom bila i moda u humanističkom vremenu, provede stanovito vrijeme da bi na miru čitao, pisao i razmišljao. Da se na Šolti izvrsno osjećao, uživajući u njezinim blagodatima, jasno se naslućuje upravo iz poslanice istom Božičeviću *Francisco Natali Marci Maruli in Valle Surda commorantis responsio*,⁸ gdje pozivlje svoje splitsko društvo da ga posjeti. Trebat će im sedam sati s veslarkom, ali će nakon toga ležeći u hladu maslina, uz šum valovlja čekati dok “pueri” ne zgotove ručak. Navodi što će jesti, što će piti, vrste riba, povrća i voća, uz antičke mitološke ukrase i iskaze svoje buduće gostoljubivosti. Riječ je o paradigmatičnom slavljenju idile i naravnog života u prirodi, općem mjestu u humanističkoj poeziji. Marulićeva pak pohvalnica nečujamskom krajoliku i jelovniku, osim versifikatorske i pjesničke kakvoće, redovito izdvajana iz latinskog stihovanog opusa kao antologijski sastavak, jedan je od važnih tekstova za tumačenje njegova odnosa prema ovozemaljskom životu, njegove ukorijenjenosti u duh humanističkoga vremena i razvijene potrebe za prijateljstvom. Nastala je rečena poslanica u kontekstu njegove veze s Dujmom Balistrilićem. Jednostavno kazano: da nije uži-

vao njegovo gostoprimstvo u Nečujmu, takav tekst ne bi ni napisao. A da mu je kum bio pokroviteljem, u stanovitom smislu i mecenom, svjedoči zapis na kraju prijevoda *De imitatione Christi*, koji je prijevod dragocjeni uzorak hrvatske davne proze.

Naslov mu je Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih (skraćeno *Naslidovan' je*), dok u zaslovnom kolofonu stoji: "Hoc opusculum de latino sermone in dalmaticum a Marco Marulo fuit conversum. Anno dominice incarnationis MD, die XX junij. Rogatu et Impensis Reverendi presbiteri Domini de Balistris primicerij ecclesie spatatensis..."⁹ Što će reći: "Djelce je ovo Marko Marulić iz latinskoga u dalmatinski govor preokrenuo. Godine od Gospodinova utjelovljenja 1500., dne 20. lipnja. Na molbu i trošak počtovanog svećenika don Balistrilića, parmancira splitske crkve..." Dakle, jasno biva koju je imao ulogu Dujam Balistrilić u nastanku teksta Marka Marulića. Zamolio je svoje kumče da prevede *De imitatione Christi* i pobrinuo se da mu se pri tome osiguraju sredstva i uvjeti tijekom rada. Pretpostavka da je Marulić zadaću obavio tijekom spomenutoga boravka u Nečujmu,¹⁰ čini mi se uvjerljivom. Možda ga je Balistrilić i tamo pozvao, da bi na miru i neometan radio hrvatsku verziju glasovitoga i zahtjevnog srednovjekovnoga djela. Riječ je o izravnoj narudžbi i izboru latinskoga teksta na vlastitu želju, pa prema tome i na vlastiti račun. Zašto je pak naručio prijevod Kempenčeve knjige, objašnjivo je Balistrilićevim nastojanjem da klericima i laicima ponudi duhovno i pobožno štivo na hrvatskom jeziku, to više što su se splitski svećenici i redovnici u pogledu ćudorednoga kršćanskoga života vladali dosta opušteno, gajeći svjetovne navike. Još je jedna okolnost vrijedna spomena u tom kontekstu. Splitski je intelektualni krug potkraj XV. stoljeća sve više usmjeren prema jezičnom pohrvaćivanju, što potkrepljuje i znameniti *Lekcionar* Bernardina Splićanina (1495.), redovnika samostana sv. Frane na Obali, gdje je Marulić prema oporučnoj odredbi pokopan. Kako je on u prijevodima citata iz Biblije za *Naslidovan' je* koristio Bernardinov *Lekcionar*,¹¹ potpuno je utemeljeno govoriti o znakovitu Marulićevu poznavanju i promicanju hrvatskih tekstova za vjernički puk. Balistrilić je, nadalje, povjerio prijevod onomu iz splitske sredine, koji je za nj imao preduvjete i

sposobnosti. Izbor je pao na Marka, jer je već bio potvrđen pisac na hrvatskomu, logičan je zaključak. Ta pojedinost može dobro doći pri datiranju Marulićevih tekstova “hrvacki složenih”, jer je samo *Judita* izričito datirana.

Balistrilićevim nastojanjem i tvornom potporom obogaćen je, dakle, Marulićev hrvatski opus i ujedno naš književno-prozni identitet na razmeđu XV. i XVI. stoljeća. Njegova funkcija u ovom slučaju bila bi i mecenatska. U zapadnoeuropskim zemljama to je bila razvijena pojava, plodotvorna osobito u humanizmu. Kraljevi i vladari promicali su književnu djelatnost, okupljajući na svojim dvorovima učene ljude, intelektualce, darovite pojedince. Iz povijesti književnosti znamo kolika je uloga bila Margarete Novarske, primjerice, u razvoju francuskog humanizma, pa Medičejaca, osobito Lorenza, u razvoju talijanske renesanse, također i obitelji d'Este, te mnogih drugih moćnika u Španjolskoj, Portugalu. U Hrvatskoj onog vremena nije moglo biti takvih patronata, nije bilo ni bogatih crkvenih i svjetovnih velikodostojnika. U splitskomu krugu, glavnoj jezgri novog književnoga i jezičnog pokreta, Dujam je Balistrilić ispunio pokroviteljsku misiju, istina, na diskretan način. Nju izričito potvrđuje Marulićevo *Naslidovan'je*, a u arhivskim spisima vjerojatno se nalaze dokazi za neke slične njegove postupke. “Prvopivalac” splitskoga stolnog kaptola jedini je jamačno pomagao Marulića pisca. Pomoć i zaštita, inače, bile su prijeko potrebne koliko zbog prijepisa, tiskanja knjiga, što su pratili golemi troškovi, toliko zbog dopuštenja i toleriranja objavljenih djela od strane crkvenih službenika i uglednika. Marko se trudio da za svoje rukopise priskrbi zagovor i potporu, ali mu to nije uspjelo za veliki epski projekt *Davidias*. U posveti epa kardinalu Dominiku Grimaniju pripominje, među ostalim, da će njegov ugled spriječiti napade i zanovijetanja kritičara i zavidnika, te moli: “Ut tandum digneris quod mittitur accipere meque in clientulorum tuorum numero habere”.¹² Moli ga da se udostoji primiti pošiljku i uvrstiti ga među svoje štíćenike, što se, po svemu sudeći, nije dogodilo. Rukopis se *Davidijade* zagubio i prvotisak doživio tek 1954. Posveta *Judite* pokazuje dodatno Marulićeve relacije s Balistril-

ićem da taj čin nije puko formalistički, nego gotovo prisna izjava u okvirima humanističke konvencije. Manja je statusna razdaljina između pisca teksta i naslovnika, iz istog su zavičajnoga, duhovnoga i intelektualnoga okoliša. Dijeli ih samo razmak između kuma i kumčeta, prelata i običnog vjernika. Nazire se dapače neka suradnička crta. Budući da dobro poznaje uglednika i da s njim prijateljuje, pjesnik se svjesno ili nesvjesno obzire na njegova očekivanja, na njegov ukus. To se naravno moglo odraziti i na pjesmotvorbu u stanovitoj prilagodbi ključnomu, povlaštenom čitatelju, koji mu je bio i domaćinom pri nastajanju *Naslidovan'ja*. Toj hipotezi priključuje se i druga. Iskušavši mogućnosti hrvatskoga jezika pri osjetljivom postupku prevođenja, ohrabren njegovim mogućnostima, odlučuje se na novi pothvat na većoj razini auktorskog očitovanja, tj. u izvornoj pjesničkoj i versifikatorskoj strukturi: u ljetnim danima 1500. završio je *Naslidovan'je*, u proljetnim danima 1501. *Juditu*. I za nju je možda stigao poticaj od pokrovitelja, dok se s njim svakodnevno družio na šoltanskim pitomim žalima. Izvan pretpostavaka ostaje činjenica da je Marulić i svoje glavno prozno i pjesničko djelo na hrvatskom jeziku obilježio Balistrilićevim imenom. To vrijedi navlastito za predgovor *Judite*, jer se iz nekih posvetnih redaka i formulacija nazire da je don Dujam bio upoznat na čemu radi, te da očekuje gotovo sa strepnjom njegovu prosudbu.

Već je naslovna apostrofa karakteristična: "Počtovanomu u Isukarstu popu i parmaniciru splickomu gospodinu don Dujmu Balistriliću, kumu svomu, Marko Marulić humiljeno priporučen'je z dvornim poklonom milo poskita".¹³ Skromno se preporučuje s uljudnim naklonom, od srca daruje svoj spjev, te zatim prelazi na autoreferencijalni zbor o djelu. Obraća mu se kao daroprimatelju: "Da od te stvari hoteći tvomu otačastvu, obojega jazika dobro umiću, dar prikazati..." Birana je riječ otačastvo, očinstvo, jer podrazumijeva zaštitu i savjet, a indikativna apozicija iza nje. Balistrilić je vrlo vješt u oba jezika, netom spomenuta ("naš jazik", "knjige latinske aliti đačke" Od njega pjesnik očekuje samo ono što je i prije uživao, ljubav u Isukrstu. Pripovijest je oblikovao i ukrasio tako "da ne rećete da vam poklanjam onu je žita rukovet koju u vaših knjigah bolju

nahodite". Marulić jasno kaže da je vodio računa o Balistrilićevoj književnoj obrazovanosti, e da ga ne bi razočarao nedostatnom pjesničkom opremom *Judite* u usporedbi s djelima iz njegove lektire. Ako uza sve to prikazani dar nema primjerenog dostojanstva, "uzdan sam u vašu dobrotu da ćete ga ljubeznivo prihvatiti čiča priproste pitomščine i sartčene prijazni ka je od davna meju nami". Poziva se na kumovu ljubaznost i spominje međusobno dugotrajno prijateljstvo. Unutar konvencijalnih posvetnih stilizacija ipak struji bojazan da *Judita* ne doživi razočaravajući recepcijski učinak, da ne iznevjeri očekivanje uglednog "prvamancira", štovanog kuma i dragog prijatelja. Zato ga nuka na povlaštenu prijam djela ("Eto k vam gre Judita gospoja ma visoko počtovana more biti ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu..."), identificirajući ga figurativno s biblijskom udovicom, nadajući se da će nakon pomnog čitanja biti obasuto hvalama, kakvim je svećenik Elijakim popratio betulijsku junakinju nakon njezina pothvata. U istoj retoričkoj kolotečini pozivlje ga da pohvali spjev, kako to čini u odnosu na starozavjetnu udovicu, "jer je naučna hvaljena biti, navlastito od svetoga reda vašega popovskog". Držim da te riječi upućuju na spoznaju da je Balistriliću *Judita* služila kao pohvalan primjer u propovijedima ili meditacijama, što je možda opredijelilo i Marulićev izbor epske teme. Kako pak tumačiti narednu rečenicu: "Nju primite, a meni zapovite: zapovidem vašim služba ma vazda je pripravna da izvarši ča budete veliti, koliko joj bude uzmožno"? Pjesnik je pripravan podložno izvršiti, koliko je moguće, sve što mu daroprimateelj zapovjedi, a to se, držim, odnosi na zamjerke spjevu, ako ih bude. Obraća mu se razvidno i kao književnom arbitru. Drugačije se ta pretposljednja rečenica posvete i posljednja koja govori o njezinom predmetu kao pjesničkom uratku, ne bi dala interpretirati. Kakva je bila usmena reakcija Balistrilićeva ("i ku vazda hvalite dilom, tu pohvalite i ustmi"), je li mu uputio koju kritiku ili naputak za doradbu, možemo samo nagađati. Čini se da nije i da je u potpunosti bio zadovoljan. Inače, Marulić, koji je toliko cijenio Balistrilićevo mišljenje, ne bi tri mjeseca poslije (19. srpnja 1501.) kličtavo i samosvjesno javio prijatelju u Mletke da je napisao spjev, po kojem će hrvatski jezik imati svojeg Dantea.¹⁴ U pismu Jerolimu Čipiku inače priopćuje

tek "crne" vijesti (umro brat Ivan, teško se razbolio brat Petar, turska četa rastjerala 500 ugarskih i hrvatskih stradiota, Skender-paša iz Slavonije nadire prema Zagrebu), pa mu je *Judita* jedina zadovoljstina. Da nije dobro prošla na ispitu kod "parmancira", zacijelo je ne bi na takav radostan način spominjao u izvješću iz Splita intimnom prijatelju.

Na temelju provedene raščlambe nekih elemenata posvete nije neumjesno tvrditi da postoje stanovite interferencije između Marulićeve tvorbe *Judite* i Dujma Balistrilića. Posveta ima također izričite poetičke referencije o pjesničkom djelu, koje je auktor držao nužnim podastrijeti čitateljima, prije svega naslovniku, učenom "pramanciru". Taj je predgovorni tekst po općem sudu vrhunske vrijednosti kao stilski uzorak, teorijski iskaz, žanrovska novina hrvatske proze na samu početku XVI. stoljeća. Nema pak dvojbe da je na njegov tijek, izrijek i sadržaj utjecala malo obrađena ličnost Dujma Balistrilića, kojoj pripada zasušno mjesto u davnoj bogatoj splitskoj humanističkoj tradiciji. Njegov se aktivistički plemeniti lik nazire u pozadini triju tekstova iz Marulićeva opusa, posebno na brazdama hrvatskoga, ponajbolje uočava u proslavu *Judite*, te zavrjeđuje pozornost i priznanje pri proslavi njezine pete stoljetnice.

BILJEŠKE

1. Vidjeti Cvito Fisković: *Prilog životopisu Marka Marulića*. U: Baština starih hrvatskih pisaca, Split, 1976., 73-76.; Duško Kečkemet: *Život Marka Marulića Splitsčanina*. Split, 1975., 91-92.; Ivan Ostojić: *Metropolitanski kaptol u Splitu*. Zagreb, 1975., 219.
2. Usp. I. Ostojić, o.c., 67, 217.
3. I. Ostojić, o.c.
4. Nove podatke o Jurju Maruliću, njegovi su inicijali vjerojatno upisani u luk nad vratima s obiteljskim grbom u pretpostavljenoj rodnoj kući Marka Marulića u Papalićevoj ulici u Splitu, pronašao je Petar Runje i objavio u radu *Marulići u Padovi. Mogućnosti*, br. 7-9/1995., 11-16. Položio je na Padovanskom sveučilištu doktorski ispit crkvenog prava 20. kolovoza 1476. Uspješno je branio Magdalenu Marulić u ostavinskoj parnici, uspjevši dokazati da je jedna oporuka bila krivotvorena.

5. Marko Marulić: *Glasgowski stihovi*. Preveo i priredio Darko Novaković, Zagreb, 1999., 20 i 144.
6. Usp. C. Fisković, o. c., 75.
7. *Vita Marci Maruli Spalatisensis per Franciscum Natalem concivem suum composta*. U: Vinko Milić: *Prigodom proslave četiristogodišnjice hrvatskog umjetnog pjesništva*. Split, 1092., 7.
8. V. Milić, o. c., 15-19.
9. Marko Marulić: *Naslidovan'je*. Priredio Milan Moguš, Split, 1989., 205.
10. Usp. D. Kečkemet, o.c. (bilješka 1), 92.
11. Usp. Marko Marulić i "Lekcionar" fra Bernardina Spličanina Drvodilica. Colloquia Maruliana, XI, Split, 2002.,
12. Marko Marulić: *Davidijada*. Preveo i komentirao Branimir Glavačić, Split, 1984., 268.
13. Citati prema Marko Marulić: *Duhom do zvijezda*. Izbor i predgovor Bratislav Lučin, Zagreb, 2001., 33-35.
14. Miloš Milošević: *Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića*. Colloquia Maruliana, I, Split, 1992., 36, 37.

DUJAM BALISTRILIĆ - MECENATE DI MARULIĆ

Riassunto

Nel presente lavoro si prende in esame il ruolo di Dujmo Balistrilić, canonico del capitolo di Spalato e primicerio in carica dal 1450 al 1524, nell'opera letteraria di Marko Marulić i cui tre testi famosi sono legati alla sua personalità. Si tratta dell'epistola latina Francisco Natali Marci Maruli in Valle Surda commorantis responsio inviata all'amico spalatino di Nečujam nell'isola di Šolta, dove il Marulić stava a godere dell'ospitalità offertagli nella tenuta del suo padrino. L'autore sostiene la tesi secondo cui proprio allora e in quel luogo Marulić aveva lavorato alla traduzione (datata 20 giugno 1500) dell'opera etico-ascetica *De imitatione Christi* di Tomo Kempenc. Nell'explicit del suo epilogo si legge che Marko Marulić aveva tradotto quell'opera "rogatu et impensis", cioè dietro preghiera e a spese del signor Balistrilić, primicerio della chiesa di Spalato. Si tratta, quindi, di una commissione e della copertura delle spese di tale lavoro. *Naslidovan'je* è il più importante testo in prosa di Marko Marulić, mentre *Judita* il più importante testo poetico. Quest'ultimo è dedicato allo stesso don Dujmo (22 aprile 1501). È un dato di fatto che parla chiaro del suo impegno a proteggere e a stimolare il Marulić a scrivere opere in lingua croata. Inoltre, nella prefazione del libro si avvertono le interferenze tra la composizione di *Judita* e il suo primo lettore privilegiato, il colto e rispettabile canonico di Spalato, che al tempo stesso era suo padrino e amico.